

Hlavice odvozená z krychlového typu.

Zploštělé hlavice v milevské bazilice.

Luxusní dekorativní hlavice sdružených oken Zdikova paláce v Olomouci.

Klenba

Hlavní lodi románských kostelů měly často ploché trámové stropy, nebo byly otevřené do krovu. Nejstarším typem klenby u nás je tzv. koncha (klenba ve tvaru čtvrtiny koule nad polokruhovou apsidou). Později se objevuje kupolovité zaklenutí rotund inspirované zřejmě oblastí byzantského vlivu a valená klenba nad úzkými prostory (chodby, boční kostelní lodi), nakonec křížová klenba, někdy s klenebními pásy, avšak bez žebířů. Křížová klenba s masivními žebry jednoduchého profilu u pozdních staveb už signalizuje příchod gotiky. Malé rozpětí kleneb si vynutilo zaklenutí větších prostor soustavou více klenebních polí nesených masivními sloupy nebo pilíři.

Stavební typy

Rotunda byla prvním a nejrozšířenějším typem předrománské i románské svatyně. Jde o centrální stavbu kruhového půdorysu, většinou s půlkruhovou nebo podkovovitou apsidou, někdy i se štíhlou válcovou věží na protilehlé straně. Starší rotundy měly plochý dřevěný strop, apside však byla zaklenuta čtvrtkulovou klenbou (tzv. konchou). Pozdější rotundy bývaly zaklenuté kupolí, která někdy nesla ještě tzv. lucernu s malými sdruženými okénky. Rotunda byla v raném období typem kostela hradišť a hradů (Budeč, Znojmo) a je nejpočetnějším typem mezi našimi románskými památkami. V pozdějších panských sídlech ji nahradil tribunový kostel.

Tribunový (emporový) kostel je nevelká jednoduchá stavba obdélníkového půdorysu, často s půlkruhovou apsidou ve funkci presbytáře na východní (oltářní) straně a na opačné straně s hranolovou věží. Jeho typickým prvkem je západní vnitřní tribuna (empora), která byla většinou portálem v patře a dřevěným můstkem napojena přímo na palác a na níž se mohlo panstvo v soukromí účastnit bohoslužby. Někdy byla tribuna zpřístupněna také z lodi schodištěm v síle zdi. Tribunu nesly valené klenby, později i křížové na jednom nebo více pilířích nebo sloupech, a do prostoru lodi byla otevřena buď zcela, nebo arkádami či okny. Některé tribunové kostely mají krásné portály, bohatě zdobené architektonické články (Vinec), výjimečně i figurální sochařskou výzdobu (Jakub).

Bazilika je největším typem románského kostela. Obvykle ji tvoří tři lodi, širší a vyšší hlavní a dvě boční. Hlavní loď osvětlují okna v jejím převýšení nad boční lodi (tzv. bazilikální osvětlení). Od bočních lodí ji oddělují arkády s pilíři nebo sloupy, které se někdy také střídají. Vyspělejší baziliky mívají ještě příčnou loď, oddělující trojlodí od chóru (presbytáře), takže půdorysem je kříž. Ukončení, tzv. závěr, tvoří stěna s apsidami, jejichž počet a velikost odpovídá počtu a rozměrům lodí (Tismice). Při vstupním průčelí bývalo někdy umístěno dvojvěží, jindy je menší zvonice umístěna nad křížením hlavní a příčné lodi. V suterénu pod chórem bývá umístěna krypta, někdy až pětilodní, obvykle zaklenutá více klenebními poli na sloupech (Stará Boleslav, Doksany). Portál hlavního vstupu někdy chránila předsíň otevřená arkádami (Třebíč).

Stavební články

Římsy, lizény, vlysy. Původně nečleněné plochy zdí jsou u pokročilejších staveb často děleny lizénami (plochými svislými výstupky, často příznávacími na vnější ploše zdí polohu pilířů uvnitř stavby) na pravidelná pole rytmičující plochu, a to i na apsidách. U bazilik bývají v ose těchto polí okna, emporové kostely mívají i slepá pole bez oken. Horizontálním prvkem je okapová římsa jednoduchého profilu dole téměř vždy lemovaná nejrozšířenějším prvkem vnější výzdoby – obloučkovým vlysem, občas zdobená vrubořezem.

Pilíře, sloupy a hlavice. U starších staveb je nosným prvkem většinou masivní hranolový pilíř s prostou hlavicí a patkou, později sloup, jehož dřík byl postupně stále štíhlejší. U mladších staveb se objevují různé kombinace těchto prvků. Sloupy jsou sdružovány do svazků, přisazovány k pilířům nebo vsazovány do pravoúhlých nárožních vybraní v pilířích, jejichž profil se tím stává složitějším. Sloup s patkou a hlavicí vycházel z antických vzorů, postupně však narůstala tvarová a dekorativní rozmanitost. Dřík býval hladký, kanelovaný (svisle žlábkovaný), spirálovitě vinutý nebo pokrytý ornamentem. Také tvary a výzdoba hlavic byly značně rozmanité, počínaje nezdobenou krychlovou hlavicí přes variace na antické hlavice korintského řádu až po kalichovité hlavice s bohatým rostlinným plastickým dekorem nebo i figurálními motivy.

Románské hlavice odvozené od základního krychlového typu se liší reliéfním dekorem.

U pozdních hlavic zejména sloupků ústupkových portálů se objevuje přechod ke kalichovým hlavicím gotiky.

Mikulčice

Přestože se v areálu mikulčického hradiště nezachovaly žádné stavby, někdejší centrum Velkomoravské říše je místem natolik významným, že v našem stručném výčtu nemůže chybět. Archeologický výzkum totiž ukázal, že zde poprvé na našem území vznikl komplex zděných budov, které můžeme nazvat architekturou. Ve dvousekterovém areálu obehnaném hradbami s kamennou obezdívkou nebo v jeho okolí stálo 12 kostelů a kaplí (!) nejrozumnějších půdorysů od jednoduchých rotund přes jednolodní kostely s pravoúhlými presbytáři i půlkruhovými apsidami až po rozměrnou trojlodní baziliku. Některé byly zřejmě postaveny už před příchodem Cyrila a Metoděje roku 863. Neužívalo se zde sice opracovaného kamene, zdivo z lomového kamene však bylo spojeno vápennou maltou. Nalezené fragmenty omítky ukazují, že některé kostely zdobily i nástěnné malby. Význam tohoto centra doceníme, uvědomíme-li si, že o padesát let později budou na pražském hradě stát pouze dvě kamenné stavby – bazilika a rotunda. Základy kostelů jsou dnes zakonzervovány a zpřístupněny veřejnosti. Jedinou dochovanou stavbou areálu je kostel sv. Markéty u slovenských Kopčan.

Budeč – rotunda sv. Petra a Pavla

Budečskou rotundu založil kníže Spytihněv I. mezi lety 895 a 905 na přemyslovském hradišti. Je jedinou stojící předrománskou rotundou u nás a také naší nejstarší dochovanou zděnou stavbou. To však platí pouze pro loď. Jednu apsidu nahradila ve druhé polovině 12. století čtyřhranná románská věž se sdruženými okny (z téže doby je i zaklenutí rotundy), druhá byla nahrazena přístavbou čtvercové barokní sakristie. Mírně oválný půdorys a zužující se zdivo vytváří „homolovitý“ tvar, který odlišuje tuto předrománskou rotundu od přesně válcovitých románských staveb. Mladší úpravy se projevují i v interiéru. Například spojení mezi kněžištěm a lodí je zaklenuto gotickým lomeným obloukem a kazatelna je renesanční z roku 1585. Přes tyto mladší úpravy zůstává budečská rotunda výjimečnou předrománskou památkou.

Praha, Hradčany – bazilika sv. Jiří

Za barokním průčelím se skrývá dobře zachovalá bazilika sv. Jiří založená roku 920 knížetem Vratislavem a vysvěcená o pět let později. Po roce 979 byla bazilika začleněna do nového areálu kláštera benediktinek, prvního kláštera v Čechách. Tomuto druhému kostelu v knížecím sídle však patří jen základy dnešní stavby. Klášter i kostel vyhořel v bouřlivé době následnických sporů za obléhání Prahy Konrádem Znojemským roku 1142. Přibližně dnešní podobu dala bazilice radikální přestavba, vlastně spíše novostavba na starých základech, po tomto požáru. Krypta z 12. století pod chórem je zaklenuta na šest románských sloupků. Ve 14. století proběhly gotické úpravy baziliky a přestavba kláštera. Na začátku 16. století byl zbudován renesanční „dvojitý“ jižní portál, který tak patří k prvním projevům renesančního slohu u nás. Reliéf sv. Jiří v tympanonu je ovšem kopií pozdně gotického originálu. Hlavní průčelí překryla roku 1670 nová raně barokní fasáda a v roce 1722 byla přistavěna

kaple sv. Jana Nepomuckého (František Maxmilián Kaňka). Také interiér byl částečně barokizován. Při puristické obnově v letech 1888–1918 nechal architekt Ludvík Láblér odstranit většinu pozdějších prvků a obnovit raně středověký vzhled s výjimkou barokního průčelí. Díky tomu má dnes interiér románský charakter evokující dobu po románské přestavbě.

Starý Plzeňec – rotunda sv. Petra a Pavla

Rotunda je jedinou dochovanou stavbou někdejšího přemyslovského hradiště Plzeň. Prostá stavba z lomového kamene s plochým stropem a podkovovitou apsidou zaklenutou konchou vznikla koncem 10. století a patří k nejstarším dochovaným kostelům přemyslovských hradišť. Původně byla vybavena dřevěnou emporou, jak svědčí stopy jejího osazení ve zdivu. Po založení města Plzně na vhodnějším místě ztratilo hradiště význam a rotunda začala časem chátrat, až se v 15. století zřítla. Při obnově v následujícím století byl osazen nový renesanční bosovaný portál. Barokní úpravy se omezily

V návrhu lázeňského domu Smetana z roku 1909 Emil Králík poněkud vybočil ze svého střídavého stylu v duchu moderny. Nezaměnitelná atmosféra Jurkovičových Luhačovic jej zřejmě inspirovala do té míry, že se naposled vrátil k formám secese. Nebyl to ovšem žádný krok zpět. Elegantní architektura naopak ukazuje, že vývojový potenciál tohoto stylu nebyl ještě vyčerpán. Budova možná víc než některé modernistické stavby následujících desetiletí respektuje diktát funkce a přiznává navenek svou vnitřní strukturu. Architektovi se však mistrně podařilo složit tuto funkční stavebnici do harmonického celku, v němž skleněné stříšky a jejich kovové nosníky, zábradlí a další secesní detaily nejenom že nezakrývají tektoniku stavby, ale dokonce ji akcentují. Přestože secesní dekor ještě nějaký čas přežíval, těžko si představit lepší tečku za tvůrčím obdobím, které otevřelo cestu k moderní architektuře.

Praha – Bílkova vila

Vila s ateliérem, kterou si podle vlastního návrhu nechal roku 1910 postavit sochař František Bílek, je zcela osobitou architekturou, dílem vymykajícím se zařazení do souvislosti, což je ovšem samo o sobě jedním z charakteristických rysů doby hledání nových forem na počátku 20. století. Autor přistoupil k návrhu jako k sochařskému dílu symbolizujícím léto. Konkrétní průčelí stavby segmentového půdorysu je jako divadelní hlediště obráceno k východu slunce. Mohutné, sochařsky tvarované sloupy připomínají egyptský chrám (v autorově symbolickém jazyce jsou to snopy obilných klasů), nesou neúměrně lehké břemeno balkonu tvořícího portikus, dalších balkonů, teras a bočních stříšek a vytvářejí na masivní nástupní terase kolem domu jakousi neúplnou kolonádu. Režné cihly stěn a kámen sloupů odpovídají dobovému důrazu na řemeslnou stránku materiálů. Budovu kryje první rovná střecha v Praze. Jediným dekorem je tvarování sloupů a jemné plastické členění zdí.

